

eponimic și numele „producătorului”) la ștampilele „recente”, cu un singur nume (al magistratului) și, în aproape toate cazurile, cu ethnikon. Marca atelierului de proveniență este dată în epoca timbrajului recent (după ± 340 î.e.n. ? ; „disons plutôt [...] que, du point de vue archéologique, il se situe certainement durant le troisième quart du IVe siècle et que, dans ce laps de temps, 340 n'est qu'une date moyenne qu'il conviendrait peut-être abaisser de 5 ou 10 ans” — p. 24) de simbol; cu alte cuvinte, numele fiecărui magistrat anual figurează pe ștampile cu simbolul α pentru fabricantul α , β pentru fabricantul β , γ etc. Astfel se deschid căi largi de cercetare în direcția datării absolute a ștampilelor thasiene (în principiu, dateabile cu o precizie de un an). Prin studiul formal al ștampilelor („paginația” ca operă a gravorului, stabilirea „grupelor stilistice” inrudite și coerente cronologic, distincția omonimilor), ca și prin analiza complexelor (mai ales a prezenței succesive a magistratilor în ateliere; tab. de la fig. 22), s-a ajuns, pentru moment, la constituirea unor „pachete eponimice”, astfel că „de façon générale, on peut dire que la chronologie des timbres thasiens est désormais relativement bien connue (à 10 ou 20 ans près, ce qui est déjà exceptionnel en archéologie) depuis le début du IVe jusque vers le milieu du IIIe siècle” (p. 24—25). Iar posibilitățile de rafinare a acestei cronologii încă nu s-au epuizat...

Momentul tehnic al demersului — identificarea de ateliere și datarea — reprezintă, în viziunea unui istoric, care nu-și trădează meseria, o etapă necesară, dar nu suficientă (p. 25). Abia acum începe istoria economică, socială și politică. De ce se ștampilau amforele și de ce unele da și altele nu? Din multitudinea de răspunsuri — unele dintre ele pripite — care s-au dat la această chestiune, Y.G. reține doar posibilitatea unui control administrativ, „portant sur la fabrication plutôt que sur la commercialisation des amphores et tuiles” (p. 27), un control ale cărui aspecte economice și politice ne scapă, așa cum ne scapă multe fațete ale economiei și societății din Grecia antică în general.

Rezultate de-a dreptul uimitoare s-au obținut în privința statutului „producătorului”. Așa cum o demonstrează situația din atelierul de la Kalonero, unde sînt prezenți succesiv Aristagoras (Aristagorēs) și Demalkēs, membri de vază ai unei familii aristocratice — ale cărei vîrstare sînt menționate epigrafice în listele de magistrați thasieni și al căror arbore genealogic reconstituit dă schema: Demalkēs I — Aristagoras I — Demalkēs II — Aristagoras II —, acest *keramarches* (titlu care apare extrem de rar pe ștampile)

este un aristocrat, un *propriétaire de atelier*, nu un meșter olar de condiție umilă. Foarte interesante sînt ipotezele, dezvoltate de autor pe larg în alte studii, cu privire la apartenența atelierelor de proprietățile funciare ale acestor aristocrați sau — în cazurile în care un atelier indică o multitudinea de „producători” (Keramidi) — la închirierea unor terenuri argiloase de pe domeniile proprietarilor funciari de către alți proprietari sau de către meșteri independenți. Avem aici a face cu o nouă și densă pagină de istorie social-economică greacă.

Multe din rezultatele acestui tip de cercetare pot fi aplicate și în cazul altor centre de producție amforică. Ne limităm aici la a semnală contribuția colegului nostru N. Conovici, care, prin metode formale — grupe stilistice, regravuri, formularul ștampilei — și analiza complexelor arheologice restrîns dateabile, a stabilit o cronologie relativă și absolută a grupei a IV-a de ștampile sinopeene (SCIVA 40, 1989, 1, p. 29—44).

Trinomul magistrat-gravor- „producător” este și aici prezent, magistratul fiind astinomul, iar „producătorul” *kerameus*; și aici se operează, deocamdată, cu „pachete eponimice (astynomice)” — grupele distinse de Grakov, cu diferitele modificări ulterioare —, cu deosebirea că, pînă la cercetarea atelierelor — care nu va fi, în nici un caz, la îndemîna arheologilor români — demersul este mult mai complicat și progresul mai lent.

Comerțul cu vinul thasian ambalat în amfore este o altă latură fascinantă a cercetării în acest domeniu. Piața de desfacere preferată, în afara insulei, a constituit-o bazinul pontic, unde s-au descoperit circa 6000 de ștampile, după estimările autorului. Tabelele prezentate la p. 32—33 (după Brașniskij) sînt de natură să dea o imagine generală despre evoluția în timp și fluctuațiile exporturilor thasiene de vin în diferite centre consumatoare din Marea Neagră (Histria, Tomis, Callatis, Tyras, Nikonion, Olbia, așezarea de la Elisavetovskoe). În linii generale, se poate vorbi de un comerț incipient încă din primele ani ai sec. IV î.e.n. (de fapt, din a doua jumătate a sec. V î.e.n., însă în această perioadă chiar și datele cu valoare serială sînt mai greu de obținut, intrucît pe vremea aceea amforele thasiene încă nu se ștampilau). În a doua jumătate a sec. IV și prima jumătate a sec. III î.e.n., apar diferențe notabile: „les importations thasiennes croissent au sud, stagnent au nord et chutent au centre — ce qui donne finalement naissance à deux groupes: un groupe septentrional (Tyras, Nikonion et Olbia) où elles ne montent qu'à 15—20%, et un groupe méridional où elles atteignent

40—45% (p. 32—33). Pe la mijlocul sec. III î.e.n. importurile thasiene dispar aproape total în bazinul pontic.

Preocupările mele legate de amforele ștamplate thasiene de la Histria și Callatis (Klio, 70, 1988, 2, p. 404—411; *Thasian Amphora Stamps from Histria, Romania*, B.A.R., Oxford, 1989, sub tipar; *Dacia*, N.S., 32, 1988, 1—2, p. 27—35, în colab. cu Gh. Poenaru Bordea) îmi permit să adaug că uneori diferențele sînt evidente chiar și în unele centre consumatoare învecinate. Pentru a mă limita la un singur exemplu, aș aminti aici că la Histria avem a face în ultimul sfert al sec. VI î.e.n. cu o descreștere notabilă a ratei importurilor amforice thasiene, în vreme ce la Callatis asistăm la o creștere neîntreruptă.

Un alt aspect asupra căruia aș dori să atrag atenția este acela al fluctuațiilor de la an la an în transporturile destinate consumatorilor pontici. Există unii magistrați atestați în număr mare la Elisavetovskoe și slab documentați sau chiar absenți la Histria, Tomis sau Odessos (bunăoară Kleophôn din gr. E): alții, dimpotrivă, sînt bine reprezentați la Histria și Elisavetovskoe, dar nu apar la Odessos și Tomis (bunăoară Philokratēs din gr. G): alții figurează pe un mare număr de exemplare la Histria și Tomis, dar nu apar deloc la Odessos și Elisavetovskoe etc. Cred că se poate vorbi de o „direcționare” a transporturilor thasiene, fiecare centru consumator beneficiind, după necesități și posibilități, de importuri variabile de la an la an.

În sfîrșit, o altă chestiune care rămîne în continuare spinoasă este aceea a raportului dintre amfore ștamplate și neștamplate. Autorul a demonstrat, pe baza datelor culese din ateliere, că acest raport era de cca 50%. În sec. IV—III î.e.n., iar în atelierul tirziu de la Kounouphia (sfîrșitul sec. III — mijlocul

sec. II î.e.n.) aproape de 100% (p. 14—15). În schimb, în centrele consumatoare, acest raport este de 20—25% (Brașinskij a obținut o frecvență de 1 : 5 la Elisavetovskoe, prin înregistrarea numărului total de toarte și al picioarelor de amfore; în așezarea rurală de la Histria Pod, din teritoriul histrian, am făcut o statistică similară, care mi-a dat, pînă în acest moment, rezultatul de 1 : 4). Să avem oare a face cu un coeficient de timbraj diferit între ambalajele ce luau calea insulei și cele destinate exportului? Și dacă da, atunci revine obsedanta întrebare: care era rațiunea timbrajului?

În final Y.G. oferă (p. 35) o bibliografie selectivă, din care este plăcut a spune că arheologilor români cu preocupări similare nu le lipsește nici o lucrare. Acest fapt se datorează în bună măsură grijii cu care autorul cărții ne informează asupra progresului cercetării și ne pune la dispoziție diferite studii de specialitate. La rîndul său, cu ocazia călătoriilor sale de studiu în România din 1979 și 1985, profesorul Y. Garlan a obținut diferite informații științifice de la colegii români (unele din exemplarele ilustrate chiar în prezenta lucrare se află în colecțiile Institutului de Arheologie din București sau ale muzeelor din Constanța și Tulcea), așa cum obligă legea colaborării științifice între cercetătorii de pretutindeni.

Progresul unor cercetări de o durată ce abia că depășește un deceniu dovedește că, în ciuda unui agnosticism proclamat adesea din comoditate de unii din confracți — *ignoramus et semper ignorabimus* —, arheologia va contribui din plin la scrierea (sau rescrierea) istoriei social-economice a Greciei antice.

Alexandru Avram

H. DEVIJVER, *Prosopographia militiarum equestrum quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*. Pars quarta, Supplementum I, Leuven, 1987, p. 1391—1956.

După primele trei volume ale prosopografiei milițiilor ecvestre (*pars prima* literele A—I, 1976; *pars secunda*, literele I.—V, *ignoti-incerti*, 1977; *pars tertia*, *indices*, 1980) (recenzie: SCIVA, 32, 1981, 4, p. 467—474), prof. H. Devijver anunța în 1985 proiectul de publicare a unui *supplementum* la valoroasa sa lucrare (*Ein neuer Band der Prosopographia militiarum equestrum*, ZPE, 59, 1985, p. 205—223).

Volumul pe care îl prezentăm acum (redactat, ca și precedentele, în latinește) cuprinde mai întîi o *introductio* (p. 1391—1394),

apoi *abbreviationes* (p. 1395—1405; de fapt, amplă bibliografie adăugată la primele volume). În continuare, urmează prezentarea milițiilor ecvestre, după criteriile adoptate anterior, în ordine alfabetică (p. 1407—1782; la p. 1783—1829: *ignoti-incerti*). Cînd este vorba de personaje cunoscute (la care se fac reveniri ori adausuri bibliografice, cum este cazul de cele mai multe ori), fișele repetă numerele de ordine din volumele precedente; cînd sînt personaje noi, acestea își găsesc locul în repertoriul alfabetic cu cifra urmată de indicația *bis*.